GYÖRGYEY KLÁRA

ELLENPORTRÉ

Heiner Müller, a volt keletnémet színpadok koronázatlan királya, a hetvenes-nyolcvanas évek során a mindenható pártnak hűséges szolgálója és fenegyereke egy-személyben, a rendkívül tehetséges és termékeny, újabban már világhírű drámaíró súlyos beteg, saját állítása - és az orvosok jóslata - szerint haldoklik. Nyelőcsőrákkal operálták 1994 decemberében, de a kór terjedni látszik. Nehéz elhinni.

Felidézem találkozásainkat: az első hat évvel ezelőtt, egyik darabjának yale-i bemutatója után esett itt, New Havenben; a következő egy PEN-ügybéli lótás-futásom során valahol Európában; az utolsó pedig 1995 tavaszán egy berlini sajtókonferencián, illetve az író otthonában. Visszapergetem - ugrálva térben és időben - vele kapcsolatos benyomásaimat, alátámasztva őket néhány életrajzi adattal, s egy-két, talán csak kevés „bennfentes" által ismert ténnyel.

Lássuk először az embert, ahogy '95-ben megjelent. Morózus, beesett arca betegesen sárga, vastag fekete keretes szemüvege még feltűnőbbé teszi kopaszodását, ráncoktól szabdalt magas homlokát, elálló füleit. Arckifejezésének zordságát csak ritkán oldja mosoly vagy érzelem; korábban feltűnően vonzó érzéki szája szigorúvá keskenyedett. Rendszerint színes, magas nyakú pulóvert és fekete zakót visel. Hatvanhat éves; harmadik felesége, Brigitte Mayer harmincéves fényképész és hároméves kislányuk, Anna a nagy, régi, nyugat-berlini Mayer-lakásban él, a papa ritkán van itt, ingázik. Müller megtartotta kelet-berlini lakását, hetenként pár napra odavonul dolgozni. Mint mentora és eszményképe, Brecht annak idején, most ő a híres Berliner Ensemble művészeti igazgatója és főrendezője. Ottlétemkor éppen mestere egyik művét, az *Arturo* Uit próbálta, s közben szinte megszállottan írta, mint mondja, valószínűleg utolsó színdarabját, amely Hitlerrel és Sztálinnal kezdődik, és az új, halálos vírus tömeggyilkosságával zárul. (Szerintem a metafora durva és primitív.)

Többen körülüljük a színház melletti kiskocsmában, ahol rendszeresen „udvart tart", s (torok-metszés ide vagy oda) whiskyt szürcsöl, szivarozik, rekedtes-mély, brummogó hangján (hang-szálai is megsérültek az operáció során) valami fura kényszerítő erőtől áthatva mesél. Történetei hűségesen jellemzik a mesemondó *Weltanschau*ungját. Most épp egyik barátjára, egy boldogtalan pszichiáterre emlékezik: „Éppen olyan csúf arca volt, mint Kafkának, s az ő apja is szadista volt. Nos, ez a barátom valahogy belekeveredett valami ügybe, aztán a Stasi ‚bűvkörébe', s később már csak két csimpánzzal élt, végül pedig öngyilkos lett - nagy élvezettel: két különböző mérget döfött a vénájába, egyiket a másik után, rövid szüneteket tartva." Aztán minden átmenet nélkül Münchenre tereli a szót; először sebészéről (ott operálták) majd a bajor vendéglőkről beszél, azután arról, milyen sokat segített neki az írás az évek óta tartó, állandó fájdalmak elviselésében. „Egy idő után azonban ez a munkaterápia nem működött többé, leblokkolt az agyam, írói vénám elapadt; több mint hat évig tartott a szünet, alig írtam valamit. Aztán jött a kés, és kórházi

Mester és tanítvány - Heiner Müller Bertolt Brechttel

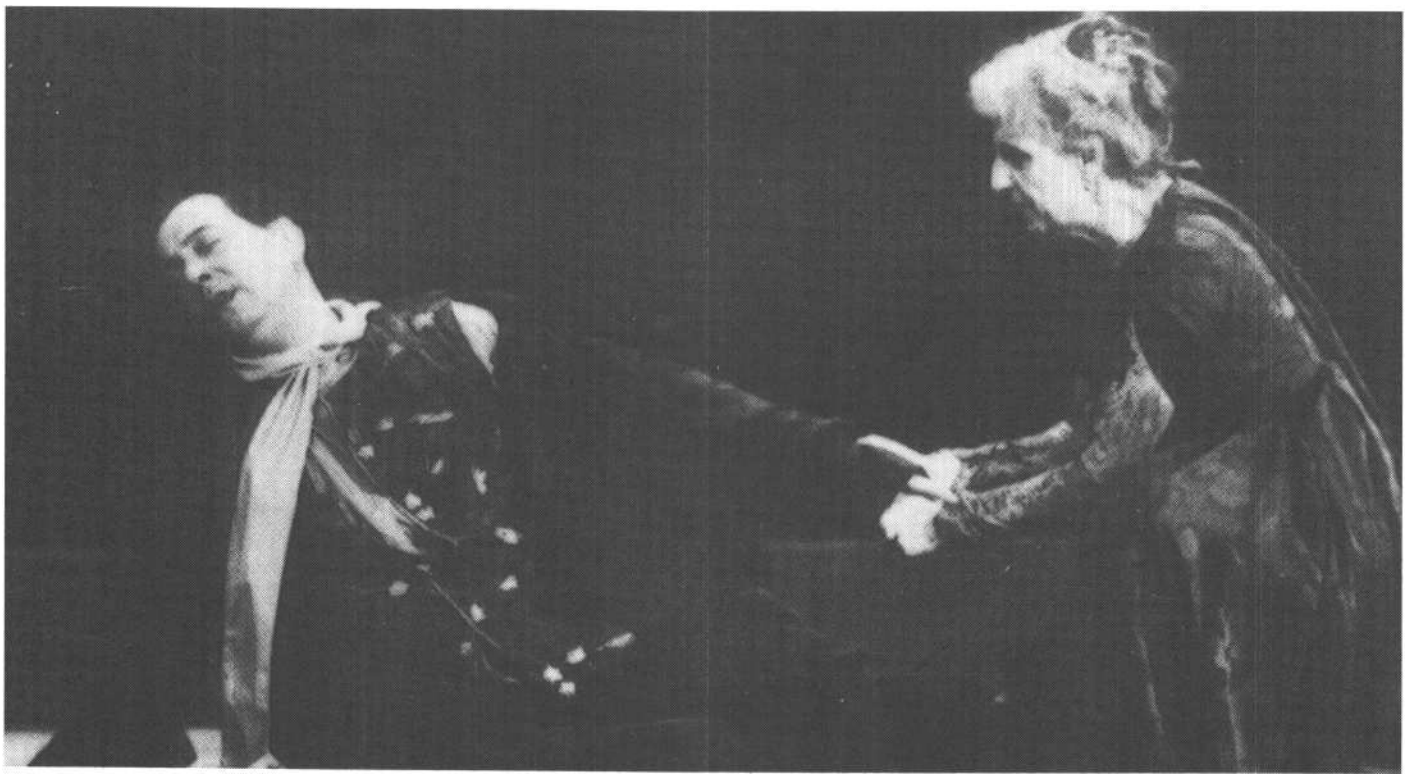

lábadozásom alatt hirtelen visszatértek a szavak, jöttek az ötletek, mint régen. Elkezdtem az új színdarabomat, amit kaliforniai utam alatt is folytattam. Már a végén tartok. Erre is biztosan azt mondják majd, hogy fekete meg apokaliptikus. Szerintem inkább realisztikus."

Egy másik alkalommal valamelyik újságíró megkérdezte, hogy veszélyes operációja előtt nem kezdte-e el a leszámolást a múlttal. „Nem - mondja hevesen. - Nem hiszek az önanalízis-

Müller: Kvartett. Théâtre des Amandiers, Párizs

ben, utálom a lelkizést. Nekem az élet mindig új tapasztalatot jelentett, akár rosszat, akár jót. Amikor például konfliktusom támadt a párttal az egyik színdarabom miatt (a *Die Umsiedlerin* utáni nagy botrányra utal: a bemutatót követően a párt fél évre szénbányába »utalta« agymosás céljából - Gy. K.), úgy kezeltem az ügyet, mintha nem is velem történt volna. Mindig kirekesztettem az agyamból azt, ami kellemetlen vagy bántó; úgy védekeztem, hogy nem engedtem hatni rám. Ez általában sikerül is, csak az álmok állnak bosszút rajtam néha." Lehunyja a szemét, úgy tűnik, „kikapcsolt". Ez mindig hatásos modus operandi.

Heiner Müller 1929. január 9-én született a szászországi Eppendorfban. Négyéves kisgyerekként végignézi, amint a nácik összeverik, majd koncentrációs táborba hurcolják az apját. A család a papa hazatérte után is nyomorgott, mert állást többet nem kapott. 1945 elején az ifjú Heinert munkaszolgálatra viszik, így kerül rövid időre amerikai fogságba. A háború után Mecklenburgban állami tisztviselő és újságíró. Családja '51-ben Nyugatra menekül, de ő marad. 1954-55-re már magas rangú funkcionáriusa keletnémet írószövetségben, miközben lelkesen tanulja a „szakmát" a kelet-berlini Gorkij Színházban. Akkori, második feleségével, Inge Schwenknerrel három színdarabot írnak közösen, és 1959-ben együtt nyerik el az előkelő Heinrich Mann-díjat. Inge közben népszerű gyerekkönyveket ír, ám a háború óta súlyos idegbeteg (a bombázások alatt két ízben temette be napokra a rázuhanó romhalmaz), többször öngyilkosságot kísérel meg, majd amikor 1966-ban újra felvágja ereit, meghal. Müller akkorra már az NDK legvonalasabb színpadi szerzője, a szocreál, az agitprop., a dialektikus színház nagymestere és meggyőződéses propagátora, seregnyi szocialista „pozitív hős" büszke bábája, továbbá Bertolt Brecht elvakult rajongója s a párt hű fia. (Elrettentő példa gyanánt tessék csak belekukkantani akkori színműveibe: *Die Korrektur, Der Lohn-*

Jelenet a Kvartett frankfurti előadásából

drücker, Az építkezés, Cement, Traktor és még vagy egy tucat hasonló szolgai mű, melyekben ha meg-megpenget is társadalomkritikai húrokat, legfeljebb mollban teszi.) Egy időben mitológiai témákon is dolgozott -- így *Heraklész, Oidipusz király, Prométheusz és* Philoktetész című drámáiban - szigorúan marxista értelmezésben.

Hűsége ellenére a párt korifeusai nem bíztak benne; gyakran „megrótták", olykor pártfegyelmit kapott, ideig-óráig kegyvesztett is lett- betiltva azonban soha nem volt. Az egyik interjúban elmondta, mi volta vád ellene: „Szerintük veszélyesen pesszimista, itt-ott anarchista, cinikus, egyszóval a balsors prófétája voltam; olykor ‚szűzien tiszta' színházat prédikáltam, aztán meg túl sokat ittam." Hősünk, ahogy a korabeli újságcikkekből kitűnik, ilyenkor mindig önkritikát gyakorolt, ahogy illett, aztán járta tovább a maga útját. Nem volt igazán politikus alkat, csak igen jellemtelen alak- állítja róla számos kritikusa-, akinek manapság igenis sok elszámolnivalója lenne; szeretnénk hallani a mentségeit.

Később, amerikai útja során hallottam részleges válaszokat az ilyen és ehhez hasonló kínos kérdésekre. Hogyan is történt, amikor állítólag „megbízhatatlan" bolgár szeretője nem kapott keletnémet beutazó vízumot, és Müller egyenesen Honeckerhez fordult, mire a vízum másnap megérkezett? Stasi-kapcsolatairól azt mondta, hogy igen, léteztek ilyenek, de ő senkit nem jelentett fel, senkinek nem ártott igazán, mindössze „falazott" (?) néha, de csak azért, mert írni akart. Szerinte ez fontosabb, mint bármilyen morális argumentum. Valamint: szeret kényelmesen és jól élni, ehhez pedig pénz kell, tehát gyakran kötött kompromisszumot, és ha kellett, „lefeküdt". „Semmi megbánni valója nincs?" kérdezték ekkor. „Nincs, mert szerintem minden embernek joga van a gyávasághoz. Ez minden, amit mondhatok" - felelte.

Berlinben aztán rekedt hangon, meglehetős arroganciával tovább „bűntelenítette" magát. A sajtókonferencián elmondta, hogy ő mindig az oroszok oldalán állt (még most is!), gyűlölte a Nyugatot, amiért tönkretette a gyerekkorát (Hitler és Sztálin, gondolom, ugyancsak felelős ezért, nem gondolja? -- szóltam közbe ez egyszer), ezért nem ment el Nyugatra a szüleivel.

Aztán hirtelen elmesélt egy anekdotát Brechtről. 1953-ban a Mester rikoltozva integetett és lelkesen éljenezte a szovjet tankokat egy keletberlini katonai parádén, pedig mindent tudott már a Gulágról és a sztálini terrorról. Élete végéig nem dolgozta fel ezt az ellentmondást. Halála előtt néhány hónappal látott egy szép sírhelyet a temetőben. Azt akarta, hogy oda temessék, de kiderült, hogy a sírhely már foglalt, sőt, a mellette lévők is. „Ne aggódj - mondta neki akkor állítólag Brecht-, meglátod, majd elintézem, hogy az enyém legyen." Müller döbbenten kérdezte, hogyan lehet ezt elintézni? „Protekcióval az illetékeseknél." És így is történt.

Saját bevallása szerint mesteréhez hasonlóan, Müller sem képes még ma sem elszakítani azokat az érzelmi szálakat, amelyek az NDK-hoz és a szocializmushoz kötötték. Eszébe jut s meséli legott, hogy a közelmúltban látott valami tévéfilmet Rosa Luxemburgról, melyben az Internacionálét énekelték. „S akkor azon kaptam magam, hogy ömlenek a könnyeim" - vallja, és kacsint egyet. „És mit érzett például, amikor leomlott a Fal?" - kérdezzük. „Kelet-Németországban ott volta múlt, és ott voltak a jövő tervei. A jelen nem létezett. Aztán amikor leomlott a Fal, hirtelen nem maradt más, csak a jelen... Micsoda áldás egy olyan, állítólag pesszimista drámaíró-nak, mint amilyen én vagyok, hogy három rend-szer összeomlását élhette meg: Weimarét, a nácikét és Kelet-Németországét! És milyen szomorú, hogy a negyedikét valószínűleg már nem élhetem meg!"

Még elmeséli a társaságnak, hogy előző héten volt Münchenben felülvizsgálaton. A főorvos, amikor látta, hogy dohányzik, állítólag ezt mondta neki: „Herr Müller, nyugodtan dohányozzon és igyon, amennyi jól esik. Az ön szervezete annyira megszokta már, hogy arra a rövid időre, ami magának még hátra van, semmi értelme változtatni a szokásain." Mindezt fanyar mosollyal krákogja, majd újabb szivarra gyújt, és bezárja az „ülést".

Másnap még átmentem hozzá, a kreuzbergi nagy lakásba elbúcsúzni. Ritka pillanatban érkeztem: a kis Annával játszott, aki gyanakodva leste, mikor rohan el ismét a papa, szokásához híven. Csatlakoztam a családi idillhez. Ekkor Müller kifejtette, hogy reményei szerint képes lesz még három tulajdonságot átadni a kislányának: „Legyen kicsit udvarias, kicsit barátságtalan, és kicsit mindig tartsa magát távol az emberektől." Bevallom; ilyen atyai tanácsot még nemigen hallottam, de hát ennek a furcsa, barátságtalan, zseniális német művésznek, mint hallottuk, ma már mindent szabad - éppúgy, mint régen, csak most más ok miatt.

Ui. Újév napján Jött a hír, hogy Heiner Müller 1995. december 30-án egy berlini kórházban meghalt. A New York Timesban mindössze pár sor jelent meg róla. A nekrológ harminc színdarab (közülük a leghíresebb a Germánfa: *Halál Berlinben* című) szerzőjét, számtalan kitüntetés tulajdonosát és a Bühne am Schiffbauerdamm nevű berlini színház igazgatóját és rendezőjét gyászolta benne, megemlítve, hogy sok baja volt annak idején a párttal.

Nyugodjék békében.

HOLGER TESCHKE

VISSZA A NULLPONTHOZ

BESZÉLGETÉS HEINER MÜLLERREL

Legutoljára azt ajánlottad kollégáidnak, hogy a viszonyok áttekinthetetlensége folytán egyelőre eddzék *magukat a* várakozás *művészetében. Vajon* ezt csak az írásra *vonatkoztattad, vagy úgy érzed, a szinház is egyre inkább* afféle *váróterem egy üzemen kivül helyezett* vasútállomáson, *amely kihullott az időből,* s ezért *alkalmas hely a gondolkodásra ?*

– Erre csak igennel felelhetek.

- Akkor *jobb* lesz, *ha rövidebb* kérdéseket teszek fel.

– Eszedbe ne jusson! Csodás lenne az a beszélgetés, emelyben csak igennel vagy nemmel kell felelni, vagy legrosszabb esetben egy „talán"-nal. És a legislegszebb egy olyan interjú, amelyik csak összegyűjti az összes megválaszolhatatlan kérdést, anélkül hogy választ várna rájuk.

– *Maradjunk ennyiben. Amikor 1990-ben megindult az NDK bomlási folyamata, te óva intettél a gazdaságnak a kultúra fölötti győzelmétől, amely* egész *Európát kulturális* sivataggá *változtatná. Nem csupán* Kelet-Európa felé *kell tekintenünk ahhoz, hogy lássuk:* ez az *elsivatago*sodás *olyan tempóban zajlik, amilyet még a megrögzött katasztrófarajongók sem tartottak volna lehetségesetek. Végignézve, milyen gyorsan süllyednek az operaházak* és *színházak, a nyugati kultúra e nagy* öreg *csatahajói, marad-e még más* lehetőség, *mint utóvédharcokat vívni?*

– Nehéz probléma. Szerintem nem utóvédharcokról van szó, legföljebb abban az értelemben, hogy a színháznak ismét meg kell találnia a maga minimumát, a nullpontot, ahonnan aztán újra tovább lehet Lépni. Hogy merre, azt nem tudom, de éppen ezért fontos, hogy mindenki, elsősorban a színészek, megkeressék ezt a nullpontot.

– *Vagyis redukálni kell?*